

אך האם הדבר חייב להיות כך? האמנם זו דרכה של התורה? פרשה אחת בחיי אברהם, שלדעתי היא הפרשה המכוננת ביותר בתורה ביחסי אדם-אלוהים, חושפת לנו שפער זה שבין האמונה ובין הדת אינו אמור להתקיים, ואף מעבר לכך; שדווקא החיבור בין עולם הרוח לעולם המעשה, הוא חידושה הגדול של היהדות.

*

אלו פסוקים דרמטיים, שאלמלא נכתבו בתורה קשה היה לדמינם. אלוהים מבקש להשמיד את סדום, שאנשיה היו "רעים וחטאים לה' מאד". הוא שולח אנשים-מלאכים שיצילו את לוט ומשפחתו ויחריבו את המקום. אך קודם שהוא עושה זאת, אלוהים מרגיש צורך לשפת את אברהם בתוכניותיו. הוא מתגלה אליו ומספר לו את שעתיד לקרות (בראשית יח, יז-כה):

"וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה... ויאמר ה' זעקת סדם ועמרה כי רבה וחטאתם כי כבדה מאד. ארדה נא ואראה הכצעקתה הבאה אלי עשו כלה ואם לא אדעה...
ויגש אברהם ויאמר האף תספה צדיק עם רשע... חללה לך השופט כל הארץ לא יעשה משפט."

אדם רגיל, שאלוהים היה מבשרו על חורבן שהוא עתיד להמיט על מקום מסוים, היה מן הסתם מקבל זאת בהכנעה. אם אלוהים החליט להעניש, מיהו האדם שיוכל למנוע זאת ממנו? אבל אברהם מגיב אחרת. אברהם ניגש אל אלוהים, בפעולה המבטאת במקרא יציאה למאבק וכניסה לוויכוח (בדומה ליהודה בגישתו המפורסמת ליוסף). ובוויכוח הזה, לפחות בתחילתו, ידו של אברהם על העליונה. אברהם גוער באלוהים על כך שהוא עתיד לספות צדיק עם רשע, ואף מתרה בו "חלילה לך". רק לאחר שאלוהים מצטדק ומסביר לאברהם שאין מספיק צדיקים בתוך העיר שיצילו אותה, אברהם מעדן את ביקורתו ולבסוף מקבל את דברי אלוהים.

זהו סיפור שקשה להעלותו על הדעת. אלוהים מצטייר כאן כתלמיד העומד בכניעה לפני רבו כדי לתרץ את מעשיו. אלוהים אינו קוטע בשום שלב את דבריו החרפים של אברהם נגדו אלא נותן לאברהם להקשות שוב ושוב על תכניתו, וכל פעם מצטדק מחדש. יחסי הכוחות כאן הפוכים מן הרגיל ביחסי אדם-אלוהים – אברהם הוא שדורש הסברים

תורת אברהם – מאמונה לדת (לפרשת וירא)

"אלוהים הוא האיום הגדול ביותר על הדת", כתב מיכה גודמן בספרו רב-המכר "סודותיו של מורה הנבוכים". משפט זה, שלקוח במקורו מרבו של גודמן, דוד הרטמן, חושף את הקושי הגדול של האדם המודרני ביחסו אל הדת. רוב האנשים בעולם מאמינים באלוהים. מיעוטם דתי – כלומר מקיים את מצוות האל. הם אינם דתיים לא משום שהם פחות מאמינים, אלא להפך: הם אינם דתיים משום שהם מאמינים באלוהים (ואולי יותר מאחרים). אלוהים אצלם כה גדול עד שנראה בעיניהם מגוחך שהוא באמת מתעניין האם אדם הניח תפילין או הפריד בין בשר לחלב.

גם מבחינה קיומית קיים פער בין האמונה ובין הדת. מרטין בובר צייר זאת כפער שבין דתיות (רליגיוזיות) ובין דת. תחושה רליגיוזית היא חוויה של נוכחות. האדם חווה את עצמו באופן מלא ועשיר. מעצם טבעה, חוויה זו דינמית וכוללת עליות וירידות, והיא מתבטאת מן הפנים לחוץ. דת, כמערכת חוקים, יוצרת חוויה הפוכה. דת ממשטרת. פעולתה היא בחוץ, במעשה, כשאינ ערובה לכך שהיא תחולל משהו פנימי באדם. היא נוקשה וקבועה. דורשת ציות ואינה מותנית בהזדהות פנימית.

קושי זה שב ועולה אצל הוגים יהודים-מודרניים נוספים. אברהם יהושע השל האשים את היהודי המודרני ש"קולו קול עשו וידיו ידי יעקב". הרב יוסף דב סולובייצ'יק התאונן על כך שישנם שומרי שבת באמריקה אך חסרים יהודים של "ערב שבת", כהגדרתו, הכמהים לקראת השבת ולא רק שומרים אותה. הרב יהודה עמיטל קונן על כך שהיהדות בימינו הצטמצמה לכדי דת ריטואלית בלבד.

שבתוכה? איזו "דרך ה'" היתה מופקת מכך – שניתן לעשות דין בלא משפט? שמותר להשמיד מבלתי להתחשב בחפים מפשע?

אלוהים דאג לתורה שאברהם יצמיח מן ההכרה בו ולכן התגלה אליו והצטדק פעם אחד פעם על תוכניתו. אלוהים נתן מקום לאברהם לבטא את דרישתו הכנה לצדק ומשפט. הוא העניק לו הזדמנות לפרוק את תחושותיו כדי לחזק בו את נטיותיו המוסריות. זהו אולי פרדוקס, אבל אלוהים צמצם את עצמו כדי להציל את דמותו בעיני אברהם. הוא ניצב כתלמיד העומד בפני רבו כדי להעצים את האחריות שלקח אברהם על עצמו בפיתוח התורה הראשונה בעולם - דרך הצדקה והמשפט (אכן, קושייה גדולה היא כיצד דרך זו לא באה לידי ביטוי בפרשת העקידה. מדוע שם לא נאבק אברהם עם אלוהים על גזירתו? התשובה לכך קשורה לדעתי לתפיסה התרבותית הקדומה, בה הילדים נתפסו כרכוש הוריהם ולא כאנשים בעלי זכויות משלהם. אך על כך בדרשה אחרת).

*

תולדות אברהם לא נכתבו לחינם. התורה אינה ספר היסטוריה ומטרתה איננה ללמד גנאלוגיה. היא יכולה היתה לפתוח ב'תורת משה', במצוות השונות שניתנו במצרים או במעמד הר סיני. אבל התורה לא התחילה שם אלא הקדישה חומש שלם לסיפור תולדות אבות האומה היהודית, על דרכם, התמודדותם ומעשיהם. מלבד שתיים או שלוש מצוות, אין בחומש בראשית מצוות באופן שמוכר לנו מהמשך התורה. אבל אין זה אומר שאין בחומש בראשית תורה. אבותינו אכן שמרו תורה, רק במובן העמוק שלה.

פרשיית סדום חושפת בפנינו את קיומה של 'תורת אברהם'. תורה זו לא הונחתה מלמעלה, בעקבות גילוי אלוהי, אלא צמחה מלמטה, מכוח ההכרה של אברהם באל אחד ויחיד, בורא העולם ומנהיגו. אברהם השכיל שאם אלוהים הנו מעבר לטבע ולא חלק ממנו, אזי אין יתרון מהותי של יצור אחד על משנהו, שכן כולם עומדים בשווה מול האלוהים. הוא הבין, שאם אלוהים ברא את כל העולם, משמע שלכל גורם תכלית משל עצמו, ועל כן יש חובה מוסרית לשמור על העולם ולקיימו. הוא ידע שאם אלוהים חנן באדם דעת כדי להכיר אותו, משמע שכל אדם הוא בעל פוטנציאל רוחני גבוה, ועל כן יש לכבדו ולהגן עליו, גם אם זר הוא. אברהם הבין, שחופש הבחירה שניתן לאדם גורר

מאלוהים.

אבל הדבר המפליא מכל כאן הוא שמי שיוזם את הדיאלוג הזה היה אלוהים עצמו. יכול היה אלוהים לא לספר לאברהם על תכניתו להחריב את סדום וכך היה נמנע מן הצורך להצדיק את מעשיו. מדוע בכלל אלוהים נכנס לשיח הזה? מדוע גילה לאברהם את תכניתו באופן שאילץ אותו לתרץ את מעשיו? את התשובה לכך נותן אלוהים בעצמו (שם יח, יז-יט):

"וה' אמר המכסה אני מאברהם אשר אני עושה. ואברהם היו יהיה לגוי גדול ועצום ונברכו בו כל גויי הארץ. כי ידעתיו למען אשר יצווה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו."

פסוקים אלה חושפים אותנו לייחודה של אמונת אברהם. מסתבר שאברהם לא חידש רק דרך אמונה בעולם, כפי שראינו בפרשת 'לך לך', אלא הוא גם חידש דת, תורה. אמונתו של אברהם לא נשארה בתחומי ההכרה הפילוסופית, כמונותאיזם טהור ומופשט. אמונתו של אברהם באלוהים הביאה אותו להכרה בדבר "דרך ה'" הראויה, שהיא דרך הצדקה והמשפט. הכרותו הפילוסופית היתרגמו אצלו לחיובים מעשיים, שאליהם חינך את צאצאיו ואנשי ביתו.

וזו נקודת מפנה בהיסטוריה האנושית. כי כל מי שידע את אלוהים עד ימיו של אברהם (מן הסתם היו עוד שהגיעו לדרגות הכרה באל יחיד, כמו מלכיצדק מלך שלם שהיה כהן לאל עליון) אולי היה מוכשר במחשבה פילוסופית טהורה, אבל אין אף אדם שהפיק ממנה דרך מוסרית לכלל החברה. נח היה צדיק לעצמו, הוא נמנע מלחטוא בחטאי דורו, אבל לא מצאנו שצדיקותו היתרגמה לכדי תורה מוסרית שלאורה חינך את בניו ובני דורו. באותו האופן, לא חנוך, שנלקח בפתאומיות על ידי אלוהים, ולא אף אחד אחר, פיתח דרך אמונית, שממשה רעיונות בחיי המעשה. רק אברהם עשה זאת, ועל כן זכה להיות מייסדו של העם הנבחר.

זו הסיבה שאלוהים חש בצורך לחשוף בפני אברהם את שעתיד הוא לעשות בסדום. אלוהים לא חשש לאמונה של אברהם בו אלא ל"דרך ה'" שהוא עתיד ללמוד מכך. שכן, מה ניתן היה ללמוד מאלוהים אשר מחריב את סדום, לכאורה מבלי להתחשב בצדיקים

תכלית תורת משה היא לממש את תורת אברהם בקולקטיב הישראלי.

זהו האתגר המונח בפתחנו כיום. עלינו לחבר בין תורת משה ובין תורת אברהם, בין התורה שבאה מבחוץ ובין התורה שצומחת מבפנים, בין התיאולוגיה ובין המוסר, בין הרליגיוזיות ופתיחת הלב אל האינסוף ובין החיוביים המוסריים הצומחים מכך. רק באימוץ שתי התורות והפיכתן לאחת תשלים התורה את ייעודיה ויממש האדם את היותו ברוא בצלם אלוהים:

“כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו ואל יתהלל הגבור בגבורתו אל יתהלל עשיר בעשרו. כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ כי באלה חפצתי נאם ה'” (ירמיה ט, כב-כג)

עמו אחריות, ומכאן הדרישה לעשיית משפט וצדק עם כל הברואים.

זהו הקשר העמוק שמצא אברהם בין האמונה ובין הדת, בין התיאולוגיה ובין המוסר. הדת האברהמית איננה מערכת חיובית המונחת מלמעלה אלא דת שצומחת מתוך האדם המאמין. זו תבנית פעולה חברתית הנובעת מן ההכרה באלוהים. ואת התורה הזאת הפיץ אברהם בעולם, אליה חינך את בני ביתו, וכמובן קיים בעצמו. הוא הכניס אורחים ודאג לזרים. טיפל באחינו ושמר עליו. ומעל הכל דרש משפט צדק גם לרשעים הגדולים ביותר. כל הפולחן ובניית המזבחות נועדו להוביל לכך. אברהם לא קרא בשם אלוהים כדי לסגל בני אדם לפסיביות שמיימית, שבה הם מסירים מעצמם אחריות. אברהם קרא בשם השם כדי לעורר בסביבתו אקטיביות ארצית, תוך לקיחת אחריות על הסביבה ועל העולם כולו. לכך כיוון אלוהים כשקבע: “עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצוותי, חוקתי ותורותיי”.

לא קל להחזיק בתורת אברהם ובמיוחד קשה לכוון באמצעותה אומה. מעטים אנשי הרוח והאמונה שמסוגלים לסחוף אחריה המונים. קל יותר לאחוז בעבודת האלילים שמוותרת לאדם, מספקת לו חוויות מיידיות ומוחשיות ומסירה ממנו אחריות לגורלו. על כן נדרשה לבא תורת משה במעמד הר סיני ולהנחית על העם הנבחר מגבוה חיובים שונים, שיגרמו לו לדבוק בדרך האברהמית, הגם כשלא תמיד הוא מוכן לה או מבין אותה.

זהו שורש הפער שבין האמונה ובין הדת, שממנו אנו סובלים היום. אדם שאינו מצוי בדרגה של הכרת אלוהים גבוהה יתקשה לקבל חיובים דתיים שנראים בעיני חסרי פשר. גם לא תמיד כותבי ההלכות בינו שתפקידם הוא לתרגם רעיונות גבוהים לחיי מעשה. אך המאמין בליבו והמכיר את אלוהים בשכלו, המודע לתכלית תורה וזוכר את עיקריה, יוכל לראות כיצד תורת משה איננה אלא תרגום לתורת אברהם. גם תורת משה משתמשת במונחים זהים של “תורות”, “משפטים” ו”חוקות”. גם בנשמתה פועמת השאיפה לצדקה ומשפט, כפי שהדבר מתבטא בכמה פרשיות מרכזיות בה, ואף סיפורה המכונן – שחרור עם ישראל משיעבוד מצרים, הוא המשך ישיר לסיפורו של אברהם ששחרר את לוט ושאר השבויים מידי המלכים ששעבדו אותם. המסקנה מכאן ברורה: